O jedné „české“ tradici pojetí Pravdy a jeho aktuálním významu

Už leta trvající diskuse o sjednocení Evropy, tj. o vytvoření „sjednocené Evropy“, se soustřeďují na nejrůznější oblasti evropského života budoucnosti, na cestování bez hranic, na společnou měnu, na politické a sociální sbližování národů a zemí s odlišnou minulostí a s různou rozvrstveností společnosti, na solidaritu v udržování pořádku a ve zbrani, na jednotné postupování ve školství, ve zdravotnictví, ale také v respektu a široké toleranci vůči kulturním tradicím, zejména však o společnou politiku v průmyslu a zemědělství, vůbec v podnikání atd. atd., ale zatím zůstává spíš na okraji a stranou všeobecného zájmu jednak duchovní minulost Evropy, zejména však otázka specificky našeho příspěvku k evropanství, a to jak v minulosti, tak zejména dnes a v nejbližší budoucnosti.

Evropa není jen kusem nadmořského zemského povrchu; i tak ovšem patříme do Evropy, ale především náležíme k Evropě duchovně. A to ve dvojím smyslu: čerpali jsme a dosud čerpáme 1) z dědictví nejen našich otců (českých), i když se lze přesvědčit, že i tam je nejeden poklad, přestože o tom často nevíme, ale též 2) z dědictví jiných národů, jiných epoch a dokonce leckdy a v lecčem dokonce z dědictví kultur mimoevropských. Celá Evropa má totiž také své kulturní a duchovní počátky, v nichž musela navázat na to, co tu bylo ještě předtím, než se stala Evropou. Počátky Evropy proto spojujeme na prvním místě se starými Řeky, ale ti přišli sami odněkud z Východu, podobně jako řada jiných národů (zejména jazykově náleží řečtina i se svými dialekty k tzv. indoevropské skupině). Jejich mimořádnost spočívá jednak v tom, jak pozoruhodným a tvůrčím způsobem si osvojili kulturní dědictví předevropské, tj. předřecké (je to naše hodnocení a naše konvence, že o tom takto mluvíme), a jak mocně ovlivnili na dobu několika staletí celou oblast kolem Středozemního moře, kterou dnes už k Evropě nepočítáme (to je také konvence). Necháme-li stranou úspěchy jejich kolonizačního úsilí a jejich dovednost námořní a obchodní, jejich snad největším odkazem je vynález filosofie a prvních věd; politicky vynalezli POLIS, obec, ale nikdy se nedokázali spojit v jednu velkou mocnost, navzájem se oslabovali spory a válkami, a nebyli pak schopni dost čelit ani Peršanům; ti je vytlačili zejména z Malé Asie. V té věci vlastně Řekové „selhali“ a nestali se velmocí; po relativně krátkodobém pokusu Makedonců se tohoto velkého dějinného úkolu ujali Římané, proti Řekům zprvu barbaři, kteří si však osvojili většinu z toho, co bylo vynálezem Řeků (i když nebyli ve všem tak dobří, zejména ne ve filosofii, ale byli pozoruhodní např. v právním myšlení). Z jistého úhlu pohledu šlo ovšem dokonce už u Řeků zároveň o jakýsi kulturní a duchovní úpadek, i když to někteří hodnotí jinak.

[Evropa – patříme do Evropy, ale především duchovně. A to ve dvojím smyslu: čerpali jsme a dosud čerpáme z dědictví nejen našich otců, přestože uvidíme, že i tam je nejeden poklad, i když o tom třeba málo víme, ale i z dědictví jiných národů, jiných epoch a dokonce leckdy a v lecčem z dědictví mimoevropských kultur. Evropa má své kulturní a duchovní počátky, v nichž musela navázat na to, co tu bylo ještě předtím. Vlastní počátky Evropy spojujeme na prvním místě se starými Řeky, ale ti přišli odněkud z Východu, podobně jako řada jiných národů. Jejich mimořádnost spočívá jednak v tom, jak pozoruhodným a tvůrčím způsobem si osvojili kulturní dědictví předevropské, tj. předřecké, a jak mocně ovlivnili na dobu několika staletí celou oblast kolem Středozemního moře. Necháme-li stranou úspěchy jejich kolonizačního úsilí a jejich dovednost námořní a obchodní, jejich největším odkazem pro Evropu – a tím také pro nás – je vynález filosofie a prvních věd; politicky vynalezli POLIS, obec, ale nikdy se nedokázali spojit v jednu mocnost, v jednu mocnou říši, ale navzájem se

oslabovali konflikty a válkami, a nebyli pak schopni dost čelit ani Peršanům; ti je vytlačili zejména z Malé Asie. V té věci vlastně „selhali“ a nestali se velmocí; po relativně krátkodobém pokusu Makedonců se tohoto velkého dějinného úkolu ujali Římané, proti Řekům zprvu „barbaři“, kteří si však osvojili většinu z toho, co bylo vynálezem Řeků (i když nebyli ve všem tak dobří, zejména ne ve filosofii, ale byli pozoruhodní např. v právech).]

Poslyšme, co o počátcích filosofie např. napsal jeden z našich největších či nejhlubších myslitelů, Emanuel Rádl:

Rád bych tuto, na počátku vypravování o velikých činech filosofů, podal obraz, jak život řecký byl jednou ve velikých nesnázích, a v té chvíli, když byla nouze nejvyšší, jak povstala filosofie a zachránila svým mocným slovem lidstvo. Bohužel, filosofie nepočala takto slavně svůj život. Povstala v době počínajícího úpadku; nese jeho stopy; neukazuje, že by se mu byla bránila. Platí o ní slova Heglova (kterým ovšem Hegel jinak rozuměl), že teprve s nastávajícím soumrakem počala sova Minervina svůj let. Někteří spisovatelé předešlého století, zlákáni jsouce učením Rousseauovým, tvrdili, že kultura je úpadkovým jevem lidstva; není to sice pravda; ale řecká filosofie by byla velmi slabým argumentem proti tomuto pesimismu.

(DF I, Praha 1932, str. 58.)

... Koncem 7. století byla víra řecká rozvrácena; na vrcholky Olympu lehla mlha; bohové, druhdy vládcové lidí, se stali pouhým předmětem pro diskuse filosofů. Neznáme příčiny tohoto úpadku. V této době, kdy se začínala řecká filosofie, kolonisace řecká je u konce; život je na nějakou dobu ustálen; připravuje se útok veliké říše perské na řecký svět. Roku 559 založil Kyros perskou říši, která se rychle vzmáhala; brzo maloasijské kolonie řecké jí podléhaly. Roku 546 byla podrobena Ionie, roku 494 bylo Peršany vyvráceno veliké /57/ město řecké Miletos; 546 podlehla Lydie, 538 Assyrie, 525 Egypt.

Tyto otřesy ukazují na změnu nálady v tehdejším světě; byly to otřesy podobné ruské revoluci po světové válce. Mnoho Řeků prchalo před postupem perským na západ a usazovali se v osadách kolem Středozemního moře. Někteří z těchto uprchlíků si zachovali ještě organizační sílu; založili m.j. Abderas na severním břehu moře Egejského, vlast materialismu; v Italii založili Eleu, z níž pošlo filosofické učení t.zv. Eleatů; Pythagoras se při útěku zastavil v Sicilii a založil tam školu pythagorejskou. Tak tito emigranti se stali organisátory nové filosofie, o které však nelze říci, že by byla ve všem pokrokem nad Homérovu poslušnost zákonů božích.

Homér byl v této době jen tradicí; vedle něho a proti němu se zvedaly teď domácí spodnější proudy kulturní; nálady ciziny, Orientu, se v této době začaly míchat s tímto folklorem a nabývaly významu většího a většího.

V tomto ovzduší upadající kolonisace řecké a mohutnějícího Orientu povstala první filosofie. ...

(dtto, str. 56–57)

S tímto Rádlovým hodnocením největšího kulturního odkazu starých Řeků málokdo v jeho době souhlasil, a ještě dnes by se našlo dost odpůrců. Ale všeobecně se má přinejmenším za to, že po myšlenkových vrcholech, jaké znamenají jména Sókratés, Platón a Aristotelés, už nikdo z Řeků takové výkony nepodal, a římská filosofie zůstala jen slabým odvarem té řecké. Obvykle o této „úpadkové“ době mluvíme jako o hellénismu, a zahrnujeme do ní nejen filosofii, i když nás bude zajímat především ona. Řecká filosofie povstala jako obrovský protest LOGU proti mýtům a mytologiím, ale po několika dalších staletích povstaly a do všech společností stále víc pronikaly nové mýty, které si

nejednou v novém prostředí osvojily dokonce i některé prvky jakoby filosofické; však také proto se již v tehdejší době mluví o myto-logiích, tj. o jakýsi pokusech o „logizaci“ mýtů. Všechno se posléze zdálo nasvědčovat tomu, že epocha filosofie končí; a v jistém smyslu by k tomu bývalo asi doopravdy došlo. Novoplatonismus a gnóze se zdály definitivně vítězit nad osvícenou racionalitou klasických řeckých myslitelů. Tak jako filosofie nemusela v Řecku vůbec vzniknout (vždyť nevznikla nikde jinde na světě, to jen dnes si to často pleteme a málo rozlišujeme), mohla také zase zaniknout. Na tom, že k tomu nakonec přece jenom nedošlo, ale že filosofie tuto obrovskou krizi zvládla a přežila, mají rozhodující zásluhu především křesťané (tj. velicí křesťanští myslitelé prvních staletí po Kr.), ale zčásti – a po jistou dobu – také Arabové. V obou případech však vlastní inspirací této renesance, tohoto obrodného filosofického úsilí bylo navázání na myšlení nejen neřecké, ale dokonce „neevropské“, totiž židovské, neboť to dokázalo inspirovat největší duchy k výkonům, z nichž pak Evropa žila a dosud žije.

04

Konečně se můžeme vrátit ke svému ústřednímu tématu. Pokusím se nejprve demonstrovat vlastní problém na známé novozákonní formulaci, jak ji najdeme v Janově evangeliu (8,32): „Poznáte pravdu, a pravda vás vysvobodí.“ Mohli bychom uvést ještě několik dalších míst jako doklad toho, že bylo kdysi hrubou chybou, když se říkalo, že Janovo evangelium je nejvíc řecké či pořečtěné. Všechna evangelia jsou psána v době hellénismu, a to v lidové řečtině (tzv. KOINÉ), a jsou řeckým způsobem myšlení silně ovlivněna (ostatně už Pavel je přece hellenizovaný Žid, dokonce římský občan, byť farizeus, který se učil u Gamaliela). Ale Jan jako první užívá řeckých prostředků k tomu, aby s řeckým vlivem polemizoval. Když např. (1,17b) čteme, že „milost a pravda *se stala* skrze Ježíše Krista“, nedává to řecky žádný smysl, podobně jako (3,21): „kdo však *činí* pravdu, přichází k světlu“. ALÉTHEIA znamená původně neskrytost, eventuelně zjevnost; ale jak se neskrytost nebo zjevnost může *dít, stávat, přiházet*? A jak je možno neskrytost či zjevnost „*činit*“, dělat? Vždyť víme, že ještě v klasické době filosofie Aristotelés lišil filosofické vědy na teoretické a praktické, přičemž THEÓRIA bylo zírání, hledění, a to pro Aristotela znamenalo „nicnedělání“! (Jen praktické vědy měly za cíl nějaké dílo či dělání, výkon.)

05

S oním diktem z Janova evangelia, že pravda osvobozuje, bylo později v dobách křesťanských (a event. pokřesťanských) myslitelů spojeno nemálo potíží. Uvedu jako příklad jen Hegela, původně luterského theologa, jednoho z největších a také nejproblematičtějších myslitelů nové doby (a moderny), který interpretoval onu svobodu přinášenou poznáním pravdy tak, že pravda podle něho je poznaná nutnost. Zajisté to stále ještě můžeme vyložit i trochu v dobrém – Hegel si dával často záležet, aby jeho formule mohly být podle okolností vyloženy v několikerém smyslu: když poznáme, co je nutné, nebudeme se proti tomu nesmyslně stavět, a zaměříme se tam, kde nutnosti končí a dovolují dělat i něco ne-nutného. Ale je charakteristické, že Hegel pravdu interpretuje jako poznání toho, co je nutné, nikoli jako poznání toho, co není nutné. Ani Hegel si ještě nedovedl představit, že by pravda mohla spočívat nejen v odhalování ne-nutných možností, ale že by dokonce mohla být zdrojem zcela nových možností, kterých by bez pravdy prostě nebylo; že tedy pravda nespočívá jen v tom, že nechá, aby se věci vyjevovaly tak, jak jsou. Proč tomu tak bylo a u mnoha myslitelů dodnes je?

06

Řecké chápání pravdy je nerozlučně spjato s představou, že pravda se řídí, spravuje tím, co „jest“, takže to, co „jest“, tedy jsoucí, jsoucno že je kritériem a normou pravdy. Důležitější než pravda je to, co „jest“ – pravda jen nechává to, co „jest“, aby vyvstalo ve své zjevnosti, „neskrytosti“. A je zajisté hodno naší

mimořádné pozornosti, že v tradici hebrejského myšlení je tomu právě naopak, i když ovšem to není žádná tradice pojmová, filosofická. Staří Židé nevynalezli žádnou filosofii, ale byli to pozorní a hlubocí myslitelé, v některých ohledech naprosto originální a svébytní. Ovšem když křesťané na jedné straně museli navazovat na staré židovské tradice a na hebrejské myšlení, ale na druhé straně už jen z misijních důvodů museli mluvit a také i trochu myslit řecky (Pavel přece říkal, že káže Židům židovsky, Řekům řecky!), tak se té hellenizaci a ergo také jakémusi pofilosofičtění nemohli zcela vyhnout. V Novém zákoně máme celou řadu dokladů toho, jak se na jedné straně při šíření evangelia nevyhýbali nejrůznějším mostům a můstkům mezi oběma tradicemi a tedy ani okrajovým kompromisům (srv. Pavlovo kázání na Areopágu), ale jak na druhé straně zase některé tradiční židovské prvky velmi pevně drželi a dodržovali.

07

Problém byl ovšem v tom, že zpočátku šířili evangelium lidé málo vzdělaní a neučení; apoštol Pavel byl vlastně výjimkou, ostatně původně byl přece velkým pronásledovatelem křesťanů, mohli bychom říci inkvizitorem, a přece měl právě theologicky největší vliv na další vývoj, protože jako první začal s onou hellenizací. On si to ovšem ani dost neuvědomoval a měl za to, že jedno a totéž evangelium je možno bez problémů kázat v různých jazycích. Ve srovnání s ním se zdá, že synoptici jsou hellénismem ovlivněni mnohem méně, ale ani oni si to jako závažný problém dost neuvědomovali. Oni totiž přece nepůsobili ve všem od úplného začátku, ale měli velmi důležité předchůdce v židovských učencích, kteří v průběhu řady desetiletí posledního století př. Kr. postupně přeložili do řečtiny (KOINÉ) starozákonní texty židovského „kánonu“, takže už bylo i jazykově co napodobovat, z čeho citovat a čím se poučit; mluvíme o tzv. Septuagintě (LXX). A mezi těmito již řeckými, tj. do řečtiny převedenými texty najdeme také některé tzv. apokryfní či deuterokanonické, které později nebyly pojaty do křesťanského kánonu, ale byly dobře známé a leckdy i oblíbené a citované dokonce i církevními Otci. Jedním z nich je tzv. III. Ezdráš, do něhož byla zapracována (ve 3. a 4. kapitole) jakási kratochvilná historika o mladém perském vladaři Dareiovi a jeho stejně mladých milcích, kteří se účastnili soutěže, kdo lépe odpoví na otázku, co je na tomto světě nejmocnější. Jeden mládenec řekl, že víno, druhý, že vladaři, a třetí, že ženy. Ale ten třetí pak k tom údajně ještě něco dodal, co tam ovšem asi vsunul nějaký dobře řecky mluvící a vzdělaný Žid, protože to jaksi trochu vypadá z kontextu. Nebudu to vypravovat, přečtěte si to sami (do češtiny to bylo přeloženo už dvakrát, Kralickými a v rámci Ekumenického překladu). Ale kousek ocituji (4, 34–41):

08

34...veliká *jest* země, a vysoké nebe, a slunce v běhu rychlé, poněvadž se
obrací na okršlku nebeském, a zase přibíhá k svému místu jednoho dne;
35Zdaliž není veliký ten, kdož to činí? velikáť jest tedy pravda, a nejsilnější
nade všecko. 36*Nebo* země pravdu vzývá, nebe také jí dobrořečí, a všickni
skutkové se *před ní* pohybují a třesou, aniž jest co při ní nepravého.
37Nepravé *jest* víno, nepravý král, nepravé ženy, nepraví všickni synové
lidští, a nepraví všickni skutkové jejich, a neníť v nich pravdy; protože pro
svou nepravost hynou; 38Ale pravda zůstává a rozmáhá se na věky, živa jest,
pravím, a zmocňuje se na věky věků; 39A není u ní přijímání osob, ani
rozdílu, ale což spravedlivého jest, koná, všech *pak* nepravých a
nešlechetných se štítí, takže všickni libují sobě skutky její. 40Není zajisté nic
v soudu jejím nepravého, ale ona *jest* síla, království, moc a velebnost všech
věků. Požehnanýť *jest* Bůh pravdy. 41Když pak toto promluviv, umlkl; tehdy
všecken lid vzkřikl, tehdy, pravím, řekl: Neznamenitějšíť *jest* pravda a
nejmocnější.

09

Tady především na první pohled vidíme, že autor Janova evangelia měl opravdu nač navazovat: Pravda je *aktivní*, je toho mnoho, co ona „*činí*“, tj. je mnoho jejích „*skutků*“, je *živá* a *rozmáhá se* (roste) po celé věky, je mocná a stává se stále mocnější, není v ní nic nepravého, ale jen pravost a spravedlnost (a na jiném místě čteme ještě, že „*vítězí* na věky“). Zvláště pak doporučuji vaší pozornosti onu takřka žehnající modlitbu: „Požehnaný Bůh Pravdy.“ Ne pravda boží, ale *Bůh Pravdy*. Bohů je mnoho a různých, většinou falešných, jen model, ale je to naopak Pravda, která *rozhoduje* o tom, který z nich je ten pravý.

10

Jak už jsem řekl, je toto místo hojně citováno už církevními Otci, a bylo tu a tam citováno také v českých zemích (F. M. Bartoš uvádí sice jen dva mnichy, autory latinských postil, ale jistě by se jich našlo víc). O největší popularitu se však tomuto výroku u nás postaral bakalář theologie a magistr filosofie (tehdy: svobodných umění) Jan Hus, zejména ve svých kázáních v kapli Betlémské, ale i v celé řadě svých spisů a také v dopisech z vězení v Kostnici. Po jeho mučednické smrti se heslu dostalo jakoby křídel a rozletělo se ještě dál, ale zároveň se mu už dostávalo poněkud „upadlejších“ forem (Rokycana nechal heslo vytesat na zeď Týnského chrámu, hradečtí měšťané dokonce na městské hradby, písecký husitský hejtman Lojda si je snad jako první nechal vyšít na svou korouhev atd. – tenkrát ještě nebyly plakáty). Dvě stě let se toto heslo opakovalo znovu a znovu při nejrůznějších příležitostech – a pak na dvě staletí zmizelo (tak aspoň říká Bartoš; obávám se však, že většina historiků, kteří se zabývají pobělohorskou dobou, by si jeho nenápadného výskytu nejspíš ani nevšimla, takže to zatím musíme brát s rezervou). Ze zapomenutí to heslo vyzvedli až obrozenci, především Palacký ve svých Dějinách. Nakonec se dostalo dokonce na prezidentskou vlajku, kde po jistých peripetiích zůstává dodnes. Nicméně jsem osobně přesvědčen, že myšlenka, kterou lze najít *za* tím heslem, žila navzdory zapomnění na židovský původ po celou tu dobu dál, a čekala jen na někoho, kdo se jí chopí resp. kdo ji pochopí do hloubky a pokusí se ji formulovat v nových kontextech.

11

12

(Původně přednáška u sv. Mikuláše, 16. 4. 2005; později upraveno pro tisk – ?)